

ЩОДО ДЕЯКИХ ПРОБЛЕМ, ПОРОДЖЕНИХ СКАСУВАННЯМ ДОГОВІРНОЇ ПІДСУДНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХІВ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

*Л. А. Островська,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного
процесу Національного
університету «Одеська
юридична академія»*

Одним з найбільш важливих напрямів змін, внесених до цивільного процесуального законодавства Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р., було прагнення законодавця більш чітко та передбачувано визначити підсудність цивільних справ та забезпечити об'єктивність у їх розподілі між суддями. У цьому вбачається спрямування зусиль законодавця на більш ефективне забезпечення законності при розгляді цивільних справ та запобігання маніпулюванню правилами про підсудність з боку сторін судового розгляду.

Дотримання судами процесуальних норм інституту підсудності має велике значення, оскільки означає реалізацію положення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яке гарантує, що кожен при вирішенні спору щодо цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [1, 78].

Порушення правил підсудності, підвідомчості, вимог щодо розподілу та реєстрації справ у суді названо підставами притягнення судді до дисциплінарної відповідальності у п. 1 ч. 1 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2]. Статтею 11-1 Цивільного процесуального кодексу України (далі ЦПК України) передбачено створення автоматизованої системи документообігу суду, одним з основних завдань якої є об'єктивний та неупереджений розподіл справ між суддями в рамках певного суду [3]. Крім того, згідно з новим п. 5 ч. 1 ст. 20 ЦПК України порушення правил про порядок визначення судді для розгляду справи автоматизованою системою документообігу є підставою для відводу судді.

Ще одним проявом цього важливого напрямку змін було уточнення положень ЦПК України про підсудність. Зокрема, новою редакцією ч. 1 ст. 109 ЦПК України передбачено, що позови до фізичної особи пред'являються в суд за *zareєстрованим* у встановленому порядку місцем її проживання або за *zareєстрованим* у встановленому законом порядку місцем її перебування, тоді як попередня редакція цієї статті ЦПК не містила вимоги про те, щоб місце проживання фізичної особи з метою визначення підсудності було *zareєстровано*.

Крім того, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає включення до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» нової статті 22-1, що передбачає надання судам на безоплатній основі доступу до даних Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців шляхом підключення судів до цього реєстру [4]. Ці зміни покликані забезпечити більшу ясність у визначенні підсудності та направленні судових повідомлень юридичним особам.

Водночас поряд із вказаними позитивними змінами, які покликані

Статтю присвячено аналізу наслідків скасування договірної підсудності у цивільному процесі України, передбаченого Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Розглядається вплив цієї зміни на розвиток принципів диспозитивності у цивільному процесі, а також її потенційний вплив на визначеність підсудності у договірних спорах та на права українських громадян у спорах з іноземними фізичними та юридичними особами. Аналізуються можливості для збереження у договірній практиці принципів, подібних до договірної підсудності, на підставі чинних положень цивільного процесуального законодавства, законодавства про третейський суд та міжнародний комерційний арбітраж.

Ключові слова: підсудність, договірна підсудність, судова реформа, судоустрій, диспозитивність, третейський суд, міжнародний комерційний арбітраж

збільшити рівень визначеності у встановленні підсудності, до ЦПК України було також внесено зміну, яка матиме негативний вплив на рівень визначеності та стабільності підсудності за цивільно-правовими спорами договірної характеру. Зокрема, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» з ЦПК України було виключено ст. 112, яка надавала сторонам право письмово визначити територіальну підсудність справи, крім справ, для яких встановлена виключна підсудність. Таким чином, принцип договірної підсудності як такий виключено з цивільного процесу України.

Скасування договірної підсудності призведе до обмеження реалізації принципу диспозитивності у цивільному процесі та до зниження рівня передбачуваності та стабільності підсудності за договірними спорами. Якщо за чинною раніше ст. 112 ЦПК України сторони договорів могли самостійно та задалегідь визначити єдине місце розгляду усіх спорів, що пов'язані з договором, нині кожна зі сторін матиме можливість подати позов на місцезнаходженням чи зареєстрованим місцем проживання іншої. Крім того, на підставі ч. 5 ст. 110 ЦПК України позови, пов'язані з договором, можуть бути подані за місцем виконання договору.

Отже, тоді як ст. 112 ЦПК України давала можливість визначити один суд, в якому розглядалися б спори, пов'язані з договором, за реформованим процесуальним законодавством позов зможе бути поданий до трьох різних судів. Таке вирішення питання прямо суперечить висловленим в новому Законі України «Про судоустрій і статус суддів» меті досягнення більшої визначеності та передбачуваності у визначенні підсудності цивільних справ, а також не сприятиме зміцненню законності при розгляді договірних спорів, адже новий законодавчий режим надаватиме сторонам договорів більше можливостей для маніпулювання підсудністю.

Крім того, у випадку спорів за договорами між українськими громадянами та іноземними фізичними та юридичними особами скасування договірної підсудності поставить у більш вигідне становище іноземців, оскільки іноземні громадяни та юридичні особи, які не мають місця проживання та реєстрації в Україні, зможуть подавати позови до українських громадян за місцем їхнього проживання, тим часом як українські громадяни стикатимуться з труднощами у визначенні підсудності спорів до іноземців. Адже хоча Закон України «Про міжнародне приватне право» у ст.ст. 76 та 77 передбачає, відповідно, підсудність та виключну підсудність певних спорів судам України, він не визначає, якому з судів України підсудні відповідні спори [5]. Подібні труднощі у визначенні підсудності позовів до іноземних су-

б'єктів існували у законодавстві й раніше, однак сторони договорів з міжнародним елементом могли їх усунути, передбачивши в договорі підсудність договірних спорів певному загальному суду в Україні.

Така визначеність більше не буде можливою, що може призвести до додаткової нестабільності договірних відносин між українськими громадянами та іноземними особами. Певну допомогу українським позивачам у цьому може надати нова редакція ч. 10 ст. 110 ЦПК України, яка передбачає правила підсудності за позовами до відповідача, який не має місця проживання в Україні. Ця норма процесуального закону встановлює, що в такому випадку позов може бути пред'явлений за останнім відомим місцезнаходженням майна такої особи або за останнім відомим місцем її проживання чи перебування в Україні.

Однак попередня редакція ч. 10 ст. 110 ЦПК передбачала, що, для того щоб використати цю норму, місцезнаходження майна та останнє відоме місце проживання чи перебування відповідача мали бути в кожному випадку достовірно встановлені. Нова редакція ч. 10 ст. 110 ЦПК України не містить такої вимоги про достовірне встановлення останнього місцезнаходження майна чи місця проживання відповідача в Україні. Отже, подання позовів до відповідачів, в першу чергу іноземних юридичних та фізичних осіб, які не мають місця проживання в Україні, буде дещо полегшено, однак воно характеризуватиметься невизначеністю, яку можна було б усунути шляхом відновлення договірної підсудності.

Таким чином, виключення з цивільного процесуального законодавства України положень про договірну підсудність матиме негативний вплив на стабільність господарського обороту, на передбачуваність підсудності в рамках договірних спорів та на права українських громадян у договірних спорах з іноземцями. Однак сторони все ж таки мають певні можливості для зниження негативного впливу цих змін до цивільного процесуального законодавства. Зокрема, сторони цивільно-правових договорів, які бажають передбачити в договорі певне місце розгляду спору, можуть скористатися деякими механізмами, які збереглися у законодавстві, незважаючи на вилучення з ЦПК України положень про договірну підсудність.

Зокрема, ч. 8 ст. 110 ЦПК України передбачає, що позови, які виникають з договорів, у яких зазначено місце виконання або виконувати які через їх особливості можна тільки в певному місці, можуть пред'являтися також за місцем виконання цих договорів. Отже, сторони можуть у договорах чітко визначити місце їх виконання і таким чином створювати можливість розгляду цивільних справ, які виникають з таких догово-

рів, у певному місці. Крім того, сторони матимуть можливість передати певні договірні спори на розгляд третейських судів на підставі Закону України «Про третейські суди» чи, у певних випадках, міжнародного комерційного арбітражу відповідно до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

Висновок. Таким чином, варто негативно оцінити вилучення із цивільного процесуального законодавства України договірної підсудності відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р., що справить

негативний вплив на розвиток принципів диспозитивності та законності в цивільному судочинстві, а також призведе до дискримінації українських громадян у спорах з іноземними фізичними та юридичними особами. Водночас сторони цивільно-правових договорів, незважаючи на вилучення положень про договірну підсудність з ЦПК України, можуть певною мірою передбачати місце розгляду договірних спорів, використовуючи положення ч. 8 ст. 110 ЦПК України, Законів України «Про третейські суди» та «Про міжнародний комерційний арбітраж».

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Балюк М. І.* Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях) : коментарії, рекомендації, пропозиції / М. І. Балюк, Д. Д. Луспеник ; серія «Судова практика». – Х. : Харків юридичний, 2008. – 708 с.
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-45. – Ст. 529.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.
4. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців: Закон України від 15 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31. – Ст. 263.
5. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.

Островская Л. А. Относительно некоторых проблем, порожденных упразднением договорной подсудности в гражданском процессе Украины, и путей их преодоления

Статья посвящена анализу последствий отмены договорной подсудности в гражданском процессе Украины, предусмотренной Законом Украины «О судоустройстве и статусе судей». Рассматривается влияние этого изменения на развитие принципов диспозитивности в гражданском процессе, а также его потенциальное воздействие на определенность подсудности в договорных спорах и на права украинских граждан в спорах с иностранными физическими и юридическими лицами. Анализируются возможности для сохранения принципов, подобных договорной подсудности в договорной практике, на основании действующих положений гражданского процессуального законодательства, законодательства о третейском суде и международном коммерческом арбитраже.

Ключевые слова: подсудность, договорная подсудность, судебная реформа, судоустройство, диспозитивность, третейский суд, международный коммерческий арбитраж

Ostrowska Lyudmyla. Regarding some problems caused by the abolition of contractual jurisdiction in civil proceedings in Ukraine and the ways of overcoming them

The article is dedicated to analyzing the consequences of the abolition of the choice of forum agreements in the civil procedure of Ukraine under the Judicial Organization and Status of Judges Law. The influence of this change on the principles of the freedom of contract, on the determinacy of civil jurisdiction in contractual cases, and on the rights of Ukrainian citizens in disputes with foreign individuals and legal entities is reviewed. The possibility of retaining of the principles of jurisdiction, analogous to jurisdiction based on forum choice agreements is considered. Opportunities for using of domestic and international commercial arbitration are considered in this context.

Key words: jurisdiction, forum choice agreement jurisdiction, judicial reform, court organization, freedom of contract, arbitration, international commercial arbitration

ОГОЛОШЕННЯ

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ, КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ТА ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

Цій темі буде присвячена Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю, яка відбудеться 19 квітня 2013 р. в Академії адвокатури України.

Мови конференції: українська, російська, англійська. Реєстрація учасників з 9.30 до 10.00.

Конференція розпочне роботу о 10.00 у Каміній залі (1 поверх).

Заявки в електронному вигляді просимо надсилати до 12 квітня 2013 р. за адресою: nauka.aau@aau.edu.ua із зазначенням: теми доповіді, відомостей про автора (прізвище, ім'я, по батькові, назва та адреса вищого навчального закладу, телефон, e-mail).

Участь є безкоштовною, матеріали конференції будуть рекомендовані до наукових видань «Адвокат», «Вісник Академії адвокатури України» та «Часопис Академії адвокатури України» за умови безпосередньої участі автора у заході.

Більш детальну інформацію можна отримати у помічника проректора з наукової роботи та міжнародних зв'язків Академії адвокатури України Вдовиченко Катерини за тел.: +380 (44) 246-57-88, 246-59-66.